

POMOZI PÉTER

A LÍV KÖLTÉSZELET NYOMÁBAN

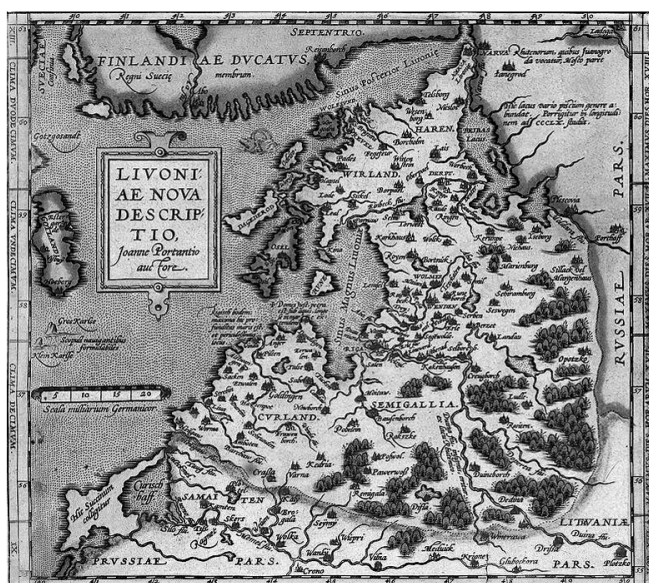
Egy eltűnt nép lírai újjászületése

Elmúlunk-e anyanyelveink némultával, létezhetünk-e az erőt és tartást adó otthoni szó érintése nélkül? Természetesen álcázható-e világunk újkori természeti és nyelvi infernója, az emberiség nyelvi-kulturális színegazdagságának piacelvű becserélése egy fojtogató kérdőjelekkel teli jövőért? Lét-nemlét szorongató kérdéseikért, az elégikus élményből formálódó válaszokért régen nem kell már amazóniai őserdőkig vagy távol tengeri világok eltűnt kultúráiig hatolni. Az élmény s a kérdések itt várnak reánk Európa szívében,¹ a Balti-tenger csendes, keleti partvidékén, ahol valaha egy nem is oly kicsiny finnségi nép, a lív élte életét. A magyar nyelv mai északi határvonalától alig nyolc-kilencszáz kilométernyire. Legfőbb kérdéseinket elmormolhatjuk ott a salatsi lív költő szavával is: „*a minden maga a kérdés / e kérdés múlik el // ha nem szólalsz többé / minden elmúlt már*”.²

Bő húsz éve jártam Valttal, a félig lív fiúval Kurland parti fenyveseit, később gyermekeim szánkáztak kacagva a livóniai partfalak homokcsúszdáin. Valt, a ma negyvenes éveiben járó tudós *félig* csak szüleire nézve lív létében egész népe élő történelme és lelkiismerete. Ott járunkkor még élt néhány lív öreg arrafelé. Mára már nem maradt közülük senki. Griselda Kristiņ, az utolsó tisztán lív anyanyelvű 2013-ban, 103 évesen szenderült örök nyugalomra kanadai otthonában. A líveket, akik a 13. század folyamán még az észtföldi Häädemeeste

...az ősi lív kultúra
a Lett Köztársaságban
alkotmányosan védett
kultúra, a nyelv védett
és fejlesztendő őshonos
nyelv...

Lívföld legrégebb ismert térképe a Livoniae Nova Descriptio, Johannes Portantius 1573-ban, Antwerpenben megjelent munkája

tartomány környékétől a lettföldi Ventspils városáig kisebb-nagyobb tömbökben³ lakták a Lív-öböl (Rigai-öböl)⁴ partvidékét, legalább kétezer éves történelmük visszatérő viharai koptatták apró néptöredékké a Baltikum színpadán.⁵ Bár hatalmas nérség, a mai Lettország és Észtország között megosztott történeti Lívföld névadói voltak,⁶ s bár a mai Rigától északra eső tengerközeli lett folyó-, és falunevek jelentős része is rájuk vall, a huszadik század hajnalára elhalkult szavuk: a Lív-öblöt nyugatról határoló Kurland észak-nyugati csücskén kívül mindenütt beolvadtak. Valaha, tán pár ezer éve a lívek voltak a sikeres, terjeszkedő népcsoport, keletről belakták a Pärnu és Riga közötti tengerszakaszba torkolló jelentősebb folyók partvidékét. Aztán fordult a világ: a balti finn törzsek „elfelejtettek” idejében feudális keresztény államokat alapítani, s a legdélebbre lakó líveknek a balti törzsek expanziójára sem volt hatékony válaszuk. Győzött a baltiaki nyelvi túlereje.

A 19. század közepén Sjögren pétervári finn tudós még 22 embert talált a lívöldi Salis (észttül Salatsi, lettül Salaca) folyó torkolatvidékén, a lívség legészakabbi lakóterületén, tőlük még gyűjthetett nyelvi adatokat, rövidebb szövegeket.⁷ Fél száz évre rá, 1904-ben átfogó expedíció sem talált e tájon lív nyelvű lakosokat többé. Az 1944-es szovjet megszállás, a vörösteror előli menekülés, az utolsó, kurlandi falvaikat s kultúrájukat fojtogató szögesdrót csak beteljesítette végzetüket.

Hajdani életük egybefonódott a folyóvölgyekkel s a fenséges tengerrel, újkori zászlajuk zöld-fehér-kékje a kurlandi tájkép természetheraldikája, hű tükre a szem csodájának. Valttal itt, Kurlandon, a Balti-tenger tán legfenségesebb partvidékén bandukoltunk, ahol a Rigai-öböl szelíd kanyarulatait Memellandnak fordulva felváltják a hófehér homokkal borított meredek partfalak. A lív nyelv eltűnt végül innen is, s mivel nemcsak a kárpátjai magyar kérdés volt „vagonkérdés”, nagyjából a lív etnikai identitást is szétzúzták a tovacsattogó vaskerek. S ha mindez nem lett volna elég, az ördögi birodalom nyugati végén ketté-

fűrészelték még az életet jelentő halászbárkákat is. A „kettéfűrészelt csónakok földje” nem a magyar memoáirodalom találó drámai metaforája hát,⁸ valóságos fűrészlapokat szegeztek egy nyelvi közösség kollektív torkának. Valaha a már használhatatlan tengeri csónak jobbik fele fölállítva megtette még enyhelynek, a kunsági ridegpásztorkunyhók módjára, ebből támadhatott az imperiális ötlet. Költői kérdés: halászfalvak tenger és bárka nélkül meddig is élhettek volna?

Ezekben a gazdátlan maradt, áfonyás parti fenyesekben botorkálva, itt-ott kirándulók elhagyta sörösdoboz- és Lays-zacskókba botolva kérdések ostromolnak: lám-lám, az ősi lív kultúra a Lett Köztársaságban alkotmányosan védett kultúra, a nyelv védett és fejlesztendő őshonos nyelv, a kurlandi lív partvidék jó része nemzeti park. Csak épp az anyatejjel áramló lív szó hiányzik az idillből. Legyintheznénk történelmi cinizmussal: minden nép, mely időben nem alapított államot, így jár. Ám e cinizmus a Föld kulturális kincsének nagyobb részéről mondana azonnali végítéletet. Talán ezt is érzik a lív gyökerű, a lív nyelvhez és hagyományhoz kötődő emberek, akik Griselda halála után is elhessentik maguktól a szenttelen pragmatizmus kísértését. Olyanok ők, akár Valt: könyveket írnak, újságot adnak ki, táncolnak-dalolnak lív lélekkel. Megtestesítik mindazt, ami csaknem elmúlt, de egyúttal jelképezik az alkotó reményt és hitet is, hogy mindannak a megismételhetetlennek, amit ez a valaha nem is kis balti nép hagyott reánk, nem kell nyomtalan alámerülnie. Ma ismét kétszáznál is többen összegyűlnek egy-egy nyári táborban, ismét dalol a fenyves, ismét látni hagyományőrző együttesek repertoárján lív táncokat. Újra vannak lív antológiák,⁹ csinos elemi iskolai ábécéskönyv¹⁰ és sok minden más is, közöttük néhány éve elégségs és modern lív–lett–észtl középésztlár is.¹¹ A kurlandi Ventspilstól Rigáig, sőt az észtlföldi Tartu tiszteletre méltó egyetem i városáig ér a lelkes lívül tudók s tanulók köre.

Korunk lív identitása egybefonódni látszik a kék-fehér-zölddel, a tengerhomokpart-erdeifenyő hármas szalagjával, amit egy kurlandi halász az otthoni tűzhely felé pillantva láthatott. A kurlandi Irē (lettül Mazirbe) határában szépen felújítva ma is a látogatható a Lív Kultúrház, amelyet 1939-ben a finnugor rokonsági mozgalom keretében észtl, finn, magyar és lett állami támogatásból emeltek. Akkoriban Irē egyszerű fehér falait a rokonsági eszme testtl válásának tekintették, messzire magasodtak a halászfalu faházai közül. A lív nép hajdani története azonban – mint soraim kezdetén mondtam – erősen kötődött a Rigától észtlra eső folyóvölgyekhez is. Ezekre a kurlandtól távoli tájakra, a gyűjtetlen némulásba hullott szavak vidékére, festői folyóvölgyekbe kalauzol minket egy különös költői kaland, Ķempi Kárl (ejtsd Tyēmpi Kárl) lírája.

Az eltűnt lív költésztl nyomában: Ķempi Kárl verseskötetei

■ A hajdani salatsi lívek tehát elnémultak, mielőtt Sjögren nyomát követve folklórgyűjtő dalolni hallhatta volna őket.¹² Bár a folklór a közösség időtlen emlékezete, a szájhagyományt dalnok nélkül örökre eltemeti a feledés. Még költői zsengek sem maradtak utánuk. Ezért is volt különleges meglepetés Ķempi Kárl két remek kötete 2013-ban.¹³ Hogyan támadhatott alig-alig lejegyzett, 150 éve feledett nyelvnek hirtelen költésztlte, kérdezhetnénk, hiszen ez még Lakatos Demeter szabófalvi jajkiáltásainál is „lakatosdemeteresebb” válalkozás! Honnét fakad fel hirtelen egy másfél száz éve elapadt forrás? Poraiból támadt fönix vagy posztmodern etnofuturista-e a rejtélyes dalnok? Talán egyik

sem, talán kicsit mindkettő. Tenger leheletéből, „*lív homok lelkéből, elmúlt éveknek nádasából*”, rókagombát rejtő, áfonyás erdei zuzmószőnyeg érintéséből született líráját a leírhatatlan szépségű lívföldi természet ajándékozta nekünk. Múlt és jövő közt a természet bölcs és makacs, ciklikus éledése teremt hidat: „*a kút vízért kutat // itt élek, én létezésed által // távol, megfontolt folyó*”, mondja a költő. A múlt kihűlt lábnyomába lép ez a líra, az elmerült salatsi lív nyelv hiteles megidézésével, ám időbeli mélységeit tekintve sokkal több egy elégikus élménynél. E megidézés nyomán rég elsimult lábnyomok élednek, s mintha tovalépkedne valaki a tengerpart homokján, fenyvesek fenséges szőnyegén. Álomjáték vagy valóság részesei vagyunk?

A versek, melyeknek sem születési idejét, sem helyét, de még címét sem ismerjük, mégsem véletlenül kerültek a Lív Kulturális Egyesület és a Tartui Egyetem, a későbbi kiadók birtokába, hogy aztán *Salatsi folyónak három partja* címmel, három nyelven, észti és lett fordítással kiegészülve napvilágot lássanak. Az elegáns kötésű kötet rendhagyóan és szándékosan utolsó lapjára rejtett impresszumában olvashatjuk, hogy Kempi Kārl (észtesen és egyszerűbben Kempi Karl) ősei a salatsi lívek ősi földjéről, Metsepole (észtil Metsapoole) tartomány északi pereméről származnak, a ma Észtországhoz tartozó Tahkuranna falu Kempi tanyájáról. E faluból származott a két világháború közti Észt Köztársaság nagy hatású államelnöke, Konstantin Päts is. A kötetet utolsó soráig gondosan szemügyre vevő, filológus hajlamú olvasó ezenkívül még a következő, látzólag melleleg elejtett megjegyzésre akad: „*gyermekkorát ugyanebben a faluban, a Kempi tanyán töltötte a Tartui Egyetem nyelvjárastan-professzora, Karl Pajusalu is*”.

Ez az elejtett utalás sok mindent magyaráz. Magyarázza az élő kapcsolatot Kempi gyermeke és Salatsi folyó völgyeinek-tengerpartjának nyelvi múltja közt. Érthetővé válik a hiteles és fölényes biztonság, mellyel szűkre szabott, ám annál jobban ismert nyersanyagát életre kelti. Anyagát a tudós csaknem évtized mun-

A Svetupe (Szent) folyó találkozása a Balti-tengerrel, a salatsi lívek hajdani földjén (Régi Metsepole tartomány, Lettország). Pomozi Péter felvétele

*A Salatsi folyó völgye (Régi Metsepole tartomány, Lettország).
Karl Pajusalu felvétele*

kájával rendezte szóról szóra, betűről betűre haladva salatsi szótárrá,¹⁴ szűkebb pátiriája észt nyelvjárásában pedig búvópatakként lelt a lív ősök (lív ősei?) nyelvi hagyatékára. A nyelvészek szubsztrátumnak nevezik a többségbe olvadó hajdani népek nyelvi nyomát, ezt a lív szubsztrátumot is számos vagy inkább számtalan helyen, fórumon ismertette a nyelvtudós.¹⁵ Költői nyelve azonban nem kapott ettől felsőbbeséget, akadémiai/tudományos manírt, az megmaradt a halászkunyhók egyszerű nyelvének. Mert ha Ķempi Kārl nem is halászik ma már, erdei útjain megmaradt Tahkuranna gyermekének. Bő harmadfélszáz kilométerrel keletebbre, szetuföldi vőmmorski kis tanyáján a balti finnek egy másik szent folyójától, a Piusától alig száz méterre, egy kis mellékfolyócska mellett nevelgeti szanájá déli falánál szőlejét, és ma is, minden kétkezi munkában ugyanúgy otthon van folyóparti kis honában, mint lívföldi elei a Salaca vagy a Svētupe folyása mentén. Kis tanyája látóhatára szimbolikus, ahogy gyűjteményes kötetének címe is. A Salatsi folyónak három partja helyett egy sebes patak fahíddal átszelt két partját látjuk, harmadiknak pedig a Piusa különleges finomságú homokból aláomló partját, alig egy percnyi járásra a hidacskától. Vajon e kis szetuföldi paradicsom, néhány száz méterre minden idők leghíresebb szetuföldi énekesének otthonától, kőhajításnyira az orosz határtól a Salatsi és a Balti-tenger találkozásának jelképes mikrovilága lenne?

A *Salatsi folyónak három partja* lírai utazás múlt és jövő, lét/nemlét, álom és való s talán álomvaló határán: „*Salatsinak három partja/ általlát én álmaimon*”. Lírai átváltás ez az emberi dimenzióban megragadható világok között, és egyúttal lírai nyelvrekonstrukció is a jelennek arról, hogyan mesélhettek egymásnak a folyóvölgyek lívei a 19. század folyamán. Ķempi Kārl örömmel használja a salatsi lív nyelv kínálta szójátékokat, a sok rövid hasonló hangzású, erős nyomatékkal ejtendő szó egybecsengését. Ezek a bravúrok lefordíthatatlanok, mint a „távol / megfontolt / folyó” lív onomatopoezise is: „*koug / loug / joug*”. Különös, sőt szimbolikus nyelvi jegynek tartja, hogy a salatsi lívben – csak ebben a nyelv-

járásváltozatban! – a népnév egybeesik a jövő idejű létige egyes szám harmadik személyű alakjával, így lesz a régmúlt *līb kiel* egyúttal a jövő nyelve is: *līb* 'leendő, jövő nyelv vagy lív nyelv'. A magyarral megegyezően önálló jövő idejű létige van a balti finn nyelvek déli csoportjában: a magyar van/lesz ket-tőssége a lívben *om/līb*. A Kis-Salatsihoz írt sorok rímelnék az azonosalakúság táplálta reményre: „*nem kell ide jönnöd / sem innen elmenned // partnak lapályán / homokfal tövében // hol folyónak hangját/hallgatja szívem // találok magam / lív nyelvnek mezején*”, avagy „találok magam / a jövő nyelvének mezején”. Szinte dörömből a kérdés: eltűnhet-e nyomtalan egy olyan nyelv, melyben ilyen homonímia van? A kötet talán legfontosabb válasza: nem tűnhet el nyomtalan!

A természet ikonikusságára, a szeretet/szerelem, lét/nemlét, elmúlás/öröklét tematikájára rendezhető verscsokrokból kettőt emelek ki egészében, hogy szövegbe tördeléstől mentesen nyugodtan elmélyedhessen benne az olvasó. A Kempti Kárl megidézte világ, ha kötetként magyarul egyelőre még nem is olvasható, a Via Baltica európai országútja mentén meglátogatható. Autóval egy-másfél napi járóföldre esik, s aztán a kellemes tengerparti parkolókból hátizsákos túrákkal bejárható az a földi paradicsom, mely valaha a lívföldi lívek élettere volt, s melyet hajdanvolt lakóinak lábnyomával együtt ez a kendőzetlenül egyszerű, igaz nyelven írt líra is megjelenít.

Parti falu

Ranķul

*mért mondjátok, nem vagyunk már
ha gyermek nem jött még a partról
s fénylő napunk nem bukott még
elmúlt évünknek nádasába*

*mért mondjátok, a mi időnk lejárt
ha dudorász a parti szél
s örömének zsongása
kitárja felhőink ablakát*

*s a tenger mindünknek hozhat még
kéklő szívet, lív homok lelkét,
s szertelen habzó fehérséget
a hullámok és vadon honából*

Pomozi Péter fordítása

*mama, mért mondod
minden csak elmúlás
minden csak átmenet*

*hát e mind min megy át
hát e mind hogy megy át*

*a minden csak átmege-e
mint hangya megy át földúton
s mint híd ível folyó felett
s mint hajó megy tengeren*

*s mint apám bárkája megy távol tengeren
és mi nem látjuk többé már*

*nem fiam, a minden másként múlik el,
a minden nem hangya, híd s hajó
a minden maga a kérdés,
s e kérdés múlik el*

*ha nem szólalsz többé
minden elmúlt már*

Pomozi Péter fordítása

■ JEGYZETEK

1. Kulturális kalandozásra legalkalmasabb a *livones.net* honlap, amelynek egyes részei angolul is olvashatók. Ha valakinek kedve kerekednék hátizsákkal nekivágni a lív vadonnak, a <http://slitere/lv/en> oldalon tájékozódhat a kurlandi partvidék turistaútjairól. A Kēmpī Kārī lírájában megjelenő Salatsi-torkolatvidékkel és a többi lívöniai folyóvölgygel s a tengerparttal a Via Baltica európai közlekedési főúttól balra eső festői természetvédelmi területeken ismerkedhetünk, leginkább a lett Saulkrasti és Salacgrīva városa közti szakaszokon.
2. Kēmpī Kārī: *Salats joug kolm aģa*. Latviešu valodas aģentura – Līvō Kultūr sidām, h.n., 2013. (*Salatsi folyónak három partja*, háromnyelvű verseskötet salatsi lívül, észtül és lettül). A versidézetek forrása minden esetben ez a kötet, a magyar szövegek Pomozi Péter 2016-os fordításai, magyarul egy élő budapesti bemutatótól eltekintve először látnak napvilágot.
3. A négy nagyobb történeti tömb: 1. kurlandi lívek, 2. väinai lívek, a Daugava torkolatvidékétől mintegy 60-70 km hosszan a folyó mentén, 3. Koiva-parti lívek, a Koiva (lettül Gauja) torkolatától szintén bő 70 km hosszan a folyó mentén, 4. Salatsi lívek, 30-40 km hosszan a Salatsi folyó (lettül Salaca) torkolatától északkeletre, ill. a Szent folyó (lettül Svētupe) torkolatától mintegy 100 km hosszan két tömbben, kelet-délkeletre. A 2–4. tömb területe a hatalmas történeti Lívöld délnyugati részére esik. A 2–4. tömb területe Kurlanddal és a történeti lív szörványtelepülésekkel együtt csaknem 20 000 km²-t tett ki. A legjobb történeti térkép mai lett helynevekkel és teljes vízrajzi ábrázolással az *Eesti Loodus* (Észt Természet) c. folyóirat 2015. évi 6–7. számában található. <http://www.loodusajakiri.ee/eesti-loodus-juhatab-liivlaste-juurde/>
4. A Lív-öböl a magyar térképészeti hagyományban lettes neve alapján (Rīgas jūras līcis) inkább Rigai-öböl néven szerepel. Én azonban írásomban mindenképpen a lív-észt megnevezés fordítását használok, hiszen az öböl éppen a hatalmas keleti és nyugatnak futó partvidékét mindenfelé lakó lívekről kapta előbbi nevét. Lásd még a 6. végjegyzetet.
5. 12. századi lélekszámukat 50 000-70 000, a 17. század elejét csaknem 30 000 főnyire becsülik. A 12. században a keleti partvidéken élt többségük, azonban Rīga városának megalapítása (hivatalosan 1201) után e területen rohamosan asszimilálódní kezdtek, a 17. sz. hajnalán már a kurlandi lívek voltak többségben. A történeti Lívöld utolsó lívei az 1860-as években olvadtak a helyi lett többségbe. Kurlandon a II. világháború előestéjén még csaknem ezer lív anyanyelvű élt, a tömeges szovjet deportálások hatására 1959-re azonban csak 185-en maradtak. A wikipédia-oldalakon itt-ott fellelhető mai kétszázas lív lélekszám csalóka: itt már revitalizált,

visszatanult nyelvről van szó, lív identitásról lív anyanyelv nélkül. Anyanyelvi szinten talán tízen ha használják még a lív nyelvet, észtországi és lettországi nyelvészek, néprajzosok.

6. Ezt a történeti hagyományon alapuló, kézenfekvő etimológiai vélekedést ma nem minden névkutató osztja. A lív és más balti finn népnevek eredetéről legbővebben Riho Grünthal finn nyelvtudós kismonográfiájában olvashatunk: Grünthal, Riho: *Livvistä liiviin*. Itämerensuomalaiset etnonyymit. Castrenianum toimitteita 51. Helsinki, 1997.

7. Nyelvtanát és szövegeit Ferdinand Johann Wiedemann észt nyelvtudós javította, rendezte sajtó alá: Anders Johan Sjögren – Ferdinand Johann Wiedemann: *Livische Grammatik nebst Sprachproben*. St. Petersburg, 1861.

8. Jávorszky Béla, Magyarország volt helsinki, később tallinni nagykövete rendezte baltikumi impresszióit e metaforikus cím alá, mely az utolsó, kurlandi lívek léte elleni birodalmi gáztettre utal. (Jávorszky Béla: *A kettéfűrészelt csónakok földjén*. Széphalom Könyvműhely, Bp., 1998.)

9. Bő válogatást adó, kétnyelvű költészeti antológiák: lív–lett: Valts Ernštreits – Gundega Blumberga: *Līvõ lüolkub*. Ma aküb sinda vizzõ, türska! = Lībiešu dzejas izlase. Es viltīgāks par tevi, menca! Līvõ Kultūr sidām, Rīgõ, 1998.; lív–észt: Valts Ernštreits (szerk.): *Līvõ lüolkub*. Ma aküb sinda vizzõ, türska! = Liivi luulevalimik. Ma võtan su õnge, tursk! – Tartu Ülikooli Paul Ariste soome-ugri põlisrahvaste keskuse üllitised nr. 4, Ülikooli Kirjastus, Tartu, 2011.

10. Kõrli Stalte: *Jelzi sõna*. Äbäd ja irdandõks lugdõbrõntõz. Jemäkiel seļtš-Līvõ Kultūr sidām, Tartu, 2011.

11. Tiit-Rein Viitso – Valts Ernštreits: *Līvõkiel-estikiel-leļkiel sõnärõntõz*. Tartu Ülikool, Latviešu valodas aģentūra, Tartu–Rīga, 2012.

12. Sjögren eredeti lejegyzései közt szólások és közmondások is szerepeltek, a később Wiedemanntól sajtó alá rendezett kötetben nem minden szövegmutatvány látott napvilágot. A kurlandi lívektől azonban Oskar Loorits észt folklórkutató közölt népdalokat. Oskar Loorits: *Volkslieder der Liven*. Õpetatud Eesti Selts, Tartu, 1936.

13. Kõmpi Kär: *Toini sina*. (A Másik te). Eesti Keele Sihtasutus, 2013. Az első, nagyobb terjedelmű, írásomban használt, idézett kötethez lásd a 2. jegyzetet.

14. A salatsi lív szótárt Eberhard Winkler göttingai professzorral rendezte sajtó alá: Eberhard Winkler – Karl Pajusalu: *Salis-Livisches Wörterbuch*. Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus, Tallinn, 2009.

15. Renäte Blumberga – Tapio Mäkeläinen – Karl Pajusalu: *Livlased*. Ajalugu, keel, kultuur. (Lívek. Történelem, nyelv, kultúra). Eesti keele Sihtasutus, Tallinn, 2011. (Ebben a kötetben Karl Pajusalu önálló fejezetben ismerteti a salatsi lívek lett és észt nyelvi kapcsolatait, és ebben az enciklopédikus műben található minden idők legteljesebb lív tudományos és szépirodalmi bibliográfiája.); Pusztay János *Convergent linguistic tendencies in the Bernsteinstrasse* című 2015-ös munkája is szentel néhány oldalt a lív–észt–lett nyelvi kapcsolatok kérdésének (Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra).

